

WSPÓŁCZESNY KSZTAŁT I ZNACZENIE ZIELENI MIEJSKIEJ JAKO ZIELONEJ PRZESTRZENI PUBLICZNEJ W STRUKTURZE MIASTA – PRZESTRZEŃ DLA KREACJI

Eliza Sutkowska

Akademia Rolnicza w Szczecinie, Wydział Kształtowania Środowiska i Rolnictwa
Katedra Projektowania Krajobrazu

Streszczenie. Tereny zieleni miejskiej pełnią wielorakie funkcje: techniczne, klimatyczne i biologiczne, będąc jednocześnie przestrzenią użytkowaną przez ludzi w różnorodnych formach. Tworząc przestrzeń społeczną, powinny spełniać potrzeby swoich użytkowników. Publiczna zielen miejska i śródmiejskie tereny otwarte powinny zostać podniesione do rangi przestrzeni dla kreacji. System parków zieleńców, bulwarów, placów, błoni i plant buduje układ przestrzeni publicznej miasta.

Słowa kluczowe: zielen miejska, przestrzeń publiczna, kreacja

WSTĘP

Pojęcie granic w architekturze jest bardzo szerokie i na różnych płaszczyznach można je rozpatrywać. Istnieją granice fizyczne, symboliczne czy granice znaczeniowe, granice wyobraźni i odpowiedzialności. Pojęcie granic w architekturze wiąże się jednak również z zakresem jej zainteresowania przestrzenią.

Współcześnie, gdzie poszukiwanie nowych stref dla zagospodarowania rozumiane jest jako szansa i wyzwanie, dziwi wciąż częsta rezygnacja z uznania miejskich przestrzeni otwartych jako sfery dla kreacji, oddziałujących przecież na użytkownika nawet silniej od poszczególnych obiektów.

Wciąż poszerzamy rozumienie i zakres słowa architektura – architektura bez granic. Również miejskie przestrzenie otwarte wciąż pozostają pomiędzy terenami, na których prowadzone były „prawdziwe” działania architektoniczne. Tereny zieleni miejskiej są często zaniedbywanymi obszarami „ziemi niczyjej.” A przecież ta otwarta przestrzeń, która pozostała często jako spuścizna urbanistyki socjalizmu, winna wejść w współczesny zakres zadań projektanta, aby w myśl rozumienia „architektury bez granic” sama stała się wydarzeniem architektonicznym.

TRADYCYJNA ROLA I ZNACZENIE ZIELENI MIEJSKIEJ

Termin „tereny zielone”, używany na przemian z terminem w swym znaczeniu szerszym – „tereny otwarte”, stosowany jest od połowy poprzedniego stulecia. Termin ten zdobył popularność, gdyż faktycznie niczego nie definiował. Tereny zielone stały się wygodnym, bo niezobowiązującym narzędziem w urbanistyce. Wyznaczanie w planach miejscowych obszarów wyłączonych spod zabudowy jako terenów zielonych często było jedynie wynikiem przyjętych normatywów, a także braku koncepcji dla zagospodarowania tych obszarów [Solarek 1997]. Zieleń miejska, pod nazwą terenów zielonych, aplikowana była miastom w celu decentralizacji tkanki miejskiej poprzez rozgraniczenie jednostek strukturalnych.

Zieleń miejska klasyfikowana była wielokrotnie w opracowaniach naukowych, określano jej znaczenie i pełnią rolę w mieście. Podkreślano głównie znaczenie sanitarno-higieniczne, akustyczne i klimatyczne terenów zielonych. W latach 80. XX w. akcentowano już funkcje ekologiczne tych obszarów. Rolę społeczną określano jako zadania wypoczynkowe oraz dydaktyczno-wychowawcze terenów zieleni. Funkcje kulturowe zieleni sprowadzane były często jedynie do budowy tła dla obiektów architektonicznych czy sylwety miasta bądź sposobu zamaskowania elementów nieestetycznych w mieście [Niemirski 1973].

Generalna zasada modernizmu sprowadzona do traktowania każdego budynku z osobna jako samoistnego tworu plastycznego, uwarunkowanego kontekstem otoczenia zrewidowała dotychczasowe rozumienie urbanistyki [Szymiski 2001]. Zamknięty ogród ustąpił kompleksowemu systemowi wolnej przestrzeni. Jednocześnie w programie funkcjonalizmu nie pozostawiono miejsca dla kształtowania przyrody. Architektura ogrodowa straciła na znaczeniu wobec idei wzajemnego otwarcia i przenikania się architektury z ogrodem. Projekt przebudowy Paryża „Plan Voisin” Le Corbusiera z 1925 r. stał się przełomowym wydarzeniem dla urbanistyki i ogrodu. Obiekty architektoniczne zostały zagnieżdżone w pozbawionym struktury krajobrazie otwartych przestrzeni, prowadząc w konsekwencji do powstania monotonnych niezagospodarowanych zieleńców i wysokiej zabudowy, w efekcie polaryzując dom i ogród oraz miasto i krajobraz.

Osiedle stanowić miało o istocie struktury przestrzennej miasta XX w. Odejście od ściśle zabudowanego kwartału na rzecz luźnej zabudowy, zastąpienie czynszowej kamienicy blokiem spółdzielczym, jako generalna zasada uwolniło przestrzeń, wywołując nową wartość. Wywołana przestrzeń nie została jednak podniesiona do rangi przestrzeni dla kreacji architektonicznej [Sutkowska 2004]. Pozostaje pytanie, czy ta przestrzeń, a właściwie kontrprzestrzeń, odznaczona od potrzeby wysiłku kreacji, zostać ma tłem, neutralnym polem koniecznym dla wyróżnienia form komponowanych czy zostać włączona w system zagospodarowania przestrzeni publicznej, a więc otrzymać cechy przynależne tej przestrzeni.

TERENY ZIELENI MIEJSKIEJ PRZESTRZENIĄ PUBLICZNĄ

Miejskie tereny zieleni bezspornie klasyfikowane są jako istotny element systemu przestrzeni publicznych miasta. Parki i skwery wymieniane są na równi z placami i ulicami jako strategiczny czynnik wyposażenia miasta w ogólnodostępne obszary dla zebrań i szeroko pojmowanej rekreacji i innych przejawów aktywności mieszkańców miasta.

Przestrzeń publiczna definiowana jest w obowiązującej Ustawie o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym jako: „obszar o szczególnym znaczeniu dla zaspokojenia potrzeb mieszkańców, poprawy jakości ich życia i sprzyjający nawiązywaniu kontaktów społecznych ze względu na jego położenie oraz cechy funkcjonalno-przestrzenne” [Ustawa 2003]. Przestrzeń ta określona zostać musi już w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy. To dla obszarów przestrzeni publicznej ustawodawca nakłada obowiązek sporządzenia miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, jako gwarancji starannej dbałości o poprawne jej ukształtowanie i wysoką jakość. Na poziomie sporządzania planu miejscowego określony zostać musi zakres wymagań wynikających z potrzeb kształtowania przestrzeni publicznych. Niestety wymagania te formułowane są przez miejskie jednostki planistyczne, często w dużym uproszczeniu czy wręcz w sposób dyletancki, jako ogólne potrzeby rekreacyjne i komunikacyjne miasta [Solarek 1997]. W moim przekonaniu przestrzeń publiczna wymaga zaspokojenia potrzeb kulturowych i społecznych jej użytkowników. Tereny zieleni miejskiej, będąc integralną częścią struktury miejskiej, winny zostać zagospodarowane jako przestrzeń kulturowa.

Tereny zieleni na obszarach centrów miast współtworzą system przestrzeni publicznych, stanowiąc istotny element kształtowania fizjonomii miasta, podlegający wspólnym zasadom budowania kompozycji przestrzennej. Zieleń stać się może przestrzenią, która wzbogaca układ placów i bulwarów o walory psychologicznego oddziaływania na użytkowników, dając odprężenie przez zmianę fizjonomii tworzywa budującego przestrzeń miejską [Nowakowski 1990]. Otwarte tereny publiczne wnoszą dodatkowy walor, tak zwanych głębszych widoków. Możliwość dalekiego patrzenia w centrach miast jest szczególnie atrakcyjną wartością krajobrazową.

TERENY ZIELENI W CENTRACH MIAST

Szczególnie interesującym z punktu widzenia kształtowania przestrzeni publicznej wydają się być założenia zieleni miejskiej, powstające na styku różnych struktur urbanistycznych, odmiennych zarówno pod względem sposobu użytkowania, jak i ich fizjonomii. Zespoły zieleni wyznaczają etapy rozwoju przestrzennego miasta. Proces tworzenia się kolejnych nawarstwień historycznych miasta pozwala zauważyć fascynujące miejsca kontaktu struktur i układów

urbanistycznych z różnych okresów historycznych. Przykładem takich założeń jest zieleń poforteczna, która, zagospodarowywana w rozmaity sposób, wytwarza zespół plant, bulwarów, błoi, zielonych placów czy skwerów. Zieleń ta może zarówno wytwarzać granice, wydzielać przestrzennie jednostki miasta, jak i je scalać. Rola tych przestrzeni zależy od nadanej im treści i formy. Tereny zieleni miejskiej zlokalizowane w samym centrum współczesnego miasta pełnić winny rolę przestrzeni publicznej. Przestrzenie otwarte stać się mogą przestrzenią integrującą strukturę miasta, będąc miejscem i płaszczyzną kontaktów społecznych.

Tereny zieleni pofortecznej – przykład Hamburga

Przykłady europejskich rozwiązań zieleni pofortecznej wskazują, że można tworzyć strefy zieleni miejskiej ściśle wpisanej w system zagospodarowania przestrzeni publicznej miasta. Hamburg, nazywany obecnie najbardziej zielonym miastem Niemiec, doskonale pokazuje, w jakim kierunku zmierza budowanie efektywnego układu zieleni miejskiej, pełniącego rolę przestrzeni kulturowej. Decyzję o przekształceniu obszaru obwarowań i fos miejskich Hamburga w publiczne założenie zieleni podjęto w 1819 r. Powstanie elementów plant od strony zachodniej miasta zapoczątkowało spektakularne działania na rzecz tworzenia kolejnych terenów urządzonej zieleni miejskiej. Zieleń poforteczna Hamburga spełnia rolę przestrzeni reprezentacyjnej, w której łączą się różnorodne funkcje życia społecznego. Planty otoczone są po obu stronach szeregiem budowli użyteczności publicznej, tworząc zielony salon miejski. Struktura tego założenia oparta jest na dawnych fosach, fragmentami zachowanych w postaci geometrycznych basenów lub naturalistycznych stawów, w zależności od sposobu zagospodarowania poszczególnych elementów założenia. Zespół plant składa się z trzech fragmentów zieleni o odmiennym charakterze i sposobie zagospodarowania, które tworzą zaskakujący i jednocześnie spójny ciąg zieleni publicznej.

Obszar Plant Wielkich jest terenem wielofunkcyjnym. Wyposażony jest zarówno w miejsca indywidualnego odpoczynku, kontemplacji, jak i przestrzenie rozrywki i rekreacji, np. otwarte przestrzenie lodowisko. Dostępne jest ono wizualnie z części ogrodowej plant, nie tworzy bariery komunikacyjnej i funkcjonalnej, stanowi natomiast element strefy publicznej. Ciąg spacerowy z miejscami widokowymi poprowadzony ponad przestrzenią lodowiska skłania do obserwacji lub kontaktu z użytkownikami ślizgawki (rys. 1). Wprowadzone swobodnie elementy rekreacyjne, tworząc rodzaj krajobrazu zabawy czynią ten teren przyjaznym i zrozumiałym dla dzieci oraz interesującym dla dorosłego użytkownika.

Teren Plant Małych tworzy formę otwartego bulwaru, jest miejscem prestiżowym i reprezentacyjnym. Silny charakter projektowy, forma zgeometryzowanej architektonicznej przestrzeni przywołuje tradycje ogrodu architektonicznego.

Trzecim fragmentem zieleni pofortecznej Hamburga jest dawny Ogród Botaniczny, stanowiący część parkową założenia. Wyraźny charakter wypoczynko-

Rys. 1. Planty Wielkie, lodowisko w strefę pieszą i wypoczynkową (fot. E. Sutkowska)

Fig. 1. Grosse Wallanlagen (Greater Green Belt), ice rink into the pedestrian and recreational zone (photo E. Sutkowska)

Rys. 2. Planty Małe, strefa reprezentacyjna (fot. E. Sutkowska)

Fig. 2. Kleine Wallanlagen (Lesser Green Belt), representative zone (photo E. Sutkowska)

wo-spacerowy tej części plant podbudowany został funkcją dydaktyczną ogrodu botanicznego. Ta część założenia, stanowiąc tajemniczą, kameralną przestrzeń parkową, zaskakująco ukształtowaną w terenie zagłębionym w stosunku do terenu pobliskiej ruchliwej ulicy, tzw. Ringu, daje możliwość relaksu i odpoczynku.

Całość założenia plant, różnorodna formalnie i wielofunkcyjna, pełni rolę wysokiej jakości przestrzeni kulturowej, pełną treści i symboliki. Przestrzeń ta daje zarówno możliwość przejścia, jak i zatrzymania się – współuczestniczenia w „trwającym spektaklu”. Będąc przestrzenią publiczną, umiejętnie godzi różne wymagania i różne formy jej użytkowania, a budując poczucie przynależności do przestrzeni – zachowuje *wartość neutralności*. Ta zaś z pewnością jest cechą dobrze zaprojektowanej przestrzeni publicznej.

Przestrzenie plant są miejscem spotkań, wypoczynku, sportu, jak również wydarzeń i działań kulturalnych. Stanowiąc niekomercyjny, zielony rdzeń przestrzeni publicznych, planty hamburskie zostały ukształtowane zgodnie z wymogami przestrzeni publicznej. Jako miejsca o szczególnym znaczeniu dla struktury miejskiej, zostały przestrzennie wyróżnione poprzez nadanie im silnego charakteru projektowego. Zastosowanie zindywidualizowanych elementów przestrzennych zarówno małej architektury, jak i tworzywa roślinnego, zróżnicowanie ukształtowania terenu, wprowadzenie poziomów, ław, stopni czy ramp wraz z zastosowaniem zmiennej struktury podłoża i wzbogaceniem nawierzchni płaszczyznami wody, pozwoliło uzyskać efekt czytelnej i atrakcyjnej estetycznie przestrzeni zielonej. Rangę przestrzeni podnoszą wprowadzone elementy infrastruktury informacyjnej, oświetlenia i wyposażenia małej architektury kształtowane jako formy sztuki użytkowej.

Tereny zieleni śródmiejskiej powstałe po wyburzeniach – przykład Szczecina

Urbanistyka modernistyczna jest *status quo* wielu miast polskich. Szczecin należy do miast, w których obszar Starego Miasta przedstawia model realizacji brawurowych idei urbanistycznych lat powojennych na obszarze zburzonego w większości miasta historycznego.

Interesujące wydaje się zwrócenie uwagi na koncepcje zagospodarowania otwartych placów w Szczecinie, powstałych wskutek licznych zniszczeń wojennych części lub całości kwartałów zabudowy historycznej, o różnym czasie powstania. Przestrzenie te nie są chronione w zapisie planu miejscowego, a dla środowiska architektów i urbanistów są terenem pod zabudowę do zabudowy w formie obrzeżnej w ich historycznym zarysie. Na pozór oczywiste techniki rewitalizacji miast, przez odtwarzanie dawnej zabudowy, zmierzają mają ku budowaniu tożsamości miejsca. W moim przekonaniu jednak nie bierze się pod uwagę głosów społeczności miejskiej, która place te, zagospodarowane obecnie jako skwery czy nawet niewielkie parczki, traktuje jako dobro społeczne. Nie powinno to dziwić, gdyż przestrzenie te mają nie tylko wartość przyrodniczą, ale także społeczną i kulturową. Należy się zastanowić, czy właśnie te 50-letnie

Rys. 3. Szczecin pl. Orła Białego (fot. E. Sutkowska)

Fig. 3. Szczecin, Orła Białego Square (photo E. Sutkowska)

Rys. 4. Szczecin pl. Solidarność (fot. E. Sutkowska)

Fig. 4. Szczecin, Solidarność Square (photo E. Sutkowska)

atrakcyjne zespoły zieleni nie stanowią właśnie o tożsamości tych miejsc. Warto zwrócić uwagę na wartość krajobrazową tych przestrzeni. Powstałe na styku struktur historycznych i współczesnych, tworzą interesujące przedpole dla zabu-

dowanej tkanki miejskiej. Towarzyszą obiektom historycznym, starannie ukształtowane stać się mogą swoistym zielonym forum miejskim – po prostu miejscem do przebywania, które jest podstawową funkcją przestrzeni publicznej. W Szczecinie przykładem takich terenów są dwa place w samym centrum miasta: pl. Solidarności – powstały w skutek wyburzenia całego kwartału kamienic z końca XIX w. oraz pl. Orła Białego – historyczny plac miejski na obszarze Starego Miasta, powiększony o teren pozostały po wyburzonym niewielkim kwartale licującym dawny plac.

Estetyzację otwartych przestrzeni wpisać możemy w realizację idei zrównoważonego rozwoju, jeśli postrzegamy estetykę otoczenia jako wartość środowiska, a więc dbamy o nią w sposób, jaki dbamy o zdrową wodę czy powietrze. Realizowanie potrzeb społecznych buduje trwałą wartość tych terenów dla obecnych i przyszłych pokoleń. „Poprzez tworzenie przestrzeni, z którymi ludzie się identyfikują, chcą w nich przebywać i o nie dbać, realizowany jest [...] zrównoważony rozwój miast” [Schwartz 2003a, 2003b].

WNIOSKI

Analizowanie miasta jako krajobrazu daje nowe możliwości jest krokiem naprzód w architekturze. Dominique Perrault widzi postęp w architekturze w tym, że architektura jest postrzegana jako element środowiska, jest zdolna do zwiększania ilości informacji, idei, zarządzania nimi dla stworzenia syntezy, budowy całości [Perrault 2003]. Architektura, która celebrytuje samą siebie, wyłączając przestrzeń otwartą i miasto spod swoich zainteresowań, wskazuje potrzebę i kierunek zmian dla dzisiejszej roli architekta i architektury. Architektura nie może przedstawiać się jako działanie wyizolowane na pojedynczych obiektach, które nie są częścią całej tkanki miejskiej, a raczej znakiem przestrzennym na jakimś tle. Kreacja przestrzeni publicznej terenów zieleni miejskiej współtworzy obraz miasta, podnosząc jakość życia w mieście. Śródmiejskie tereny zieleni, stanowiąc przestrzeń publiczną, budują istotę życia miejskiego, są miejscem dla interakcji i integracji. Należy zdecydowanie podjąć się estetycznej kreacji tej przestrzeni, gdyż to ona stanowi o odbiorze poszczególnych zarówno części, jak i całości miasta współczesnego.

PIŚMIENNICTWO

- Niemirski W., 1973. Kształtowanie terenów zieleni. Arkady Warszawa.
Nowakowski M., 1990. Centrum miasta. Arkady Warszawa.
Perrault D., 2003. Na nowy wiek. Architektura – Murator 4, 22-31.
Schwartz M., 2003a. What are the ingredients for successful public spaces? Green Places 12, 16.
Schwartz M., 2003b. Inne krajobrazy. Architektura – Murator 6, 69-71.

- Solarek K., 1997. Współczesny park jako element zagospodarowania przestrzeni publicznej w mieście. Praca doktorska. Warszawa.
- Sutkowska E., 2004a. Współczesne tendencje w postrzeganiu wymagań i potrzeb w kształtowaniu publicznych przestrzeni otwartych w miastach. Kazimierz Dolny.
- Sutkowska E., 2004b. Zieleń miejska – przestrzeń uwolniona czy przestrzeń tracona – poszukiwanie wartości integrującej. Współczesna kreacja otwartej przestrzeni miejskiej. Mat. Konf. VII Forum Krajobrazu, Bielsko-Biała.
- Szymski A.M., 2001. Architektura modernistyczna lat 1928-1940 na Pomorzu Zachodnim. Szczecin.
- Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z dn. 27 marca 2003.

CONTEMPORARY FORM AND SIGNIFICANCE OF TOWN GREEN AREAS AS GREEN
PUBLIC SPACE IN URBAN STRUCTURE – A PLACE FOR CREATION

Abstract. Town green areas are an element of the public space system and, as such, they should be adapted to the social, cognitive, cultural, and aesthetic needs of their users. Parks, squares, boulevards, commons, and green belts around town walls form a system which defines the layout of public space. Public space is the cultural and functional core of the city as it provides places at which local societies can communicate. These places must be easily identifiable by their users. In order to achieve that, green open spaces should be included within the scope of architectural work. It is essential to create spaces which will be flexible and varied to maximise the opportunities for activities and events. Open spaces should become zones for creation.

Key words: town green areas, public space, creation